

Ideologijska strukturiranost socijalno-ekonomskih orijentacija

ZLATKO ŠRAM*

Hrvatsko akademsko društvo

Sekcija za sociologiju, psihologiju i političke znanosti

Subotica, Srbija

Izvorni znanstveni rad

UDK: 364.013 + 316.75

Primljeno: studeni 2007.

U ovom smo istraživanju nastojali dati odgovor na sljedeća pitanja. Prvo, postoji li u prostoru socijalno-ekonomskih orijentacija unutarnje koherentan model neoliberalne ideologije ili eventualno mješoviti ideologijski obrazac. I drugo, razlikuju li se ispitanici različitog socio-ekonomskog statusa u pogledu internalizacije pojedinih latentnih socijalno-ekonomskih dimenzija. Istraživanje je provedeno na uzorku studenata prve godine na Sveučilištu u Zagrebu (N=223). Faktorskom analizom socijalno-ekonomskih orijentacija ekstrahirana su četiri faktora koje smo nazvali Tržišna orijentacija, Egalitarizam, Poduzetnička orijentacija i Državni intervencionizam. Nismo, dakle, utvrdili postojanje koherentnog modela neoliberalizma unutar kojeg bi se nužno morale međusobno isključivati vrijednosti liberalno-individualističke i egalitarno-etatističke orijentacije. Rezultati kanoničke diskriminacijske analize su pokazali da mješavinu egalitarnog-etatizma i jedne komponente liberalizma u većoj mjeri iskazuju ispitanici nižeg pasivnog socio-ekonomskog statusa. Faktorskom analizom latentnih dimenzija socijalno-ekonomskih orijentacija utvrđeno je postojanje dva superfaktora koje smo nazvali Ideologija socijalnog liberalizma i Ideologija državnog intervencionizma. Rezultati kanoničke diskriminacijske analize su pokazali da ispitanici nižeg pasivnog socijalnog statusa u većoj mjeri iskazuju miješanu ideologiju socijalnog liberalizma i državnog intervencionizma. Drugim riječima, na trećoj razini kanoničkih faktora može se jasno uočiti jedan potpuno kontradiktorni političko-ideologijski obrazac kod ispitanika nižeg socio-ekonomskog statusa. Istraživanje implicite ukazuje na mogućnost da se bez sveobuhvatne socijalne politike u državnom sektoru, a još više one u privatnom, mogu pojaviti različiti oblici političke radikalizacije u društvu.

Ključne riječi: ideologija, socijalno-ekonomske orijentacije, liberalizam, egalitarizam, intervencionizam, socijalna država, socijalna politika.

UVOD

Unatoč tome što se termin »ideologija« često koristi na različite načine, ipak se

većina autora slaže da izučavanje ideologije podrazumijeva izučavanje integrativnih vrijednosnih sustava, svjetonazora ili ideja različitih socijalnih skupina, institucija i

* Zlatko Šram, Hrvatsko akademsko društvo/Croatian Academic Society, Beogradski put 22, 24 000 Subotica, Srbija/Serbia, sram.had@tippnet.co.yu

društava (Billig, 1996.; Sampson, 1981.; Wilson, 1992.). Socijalno-ekonomske orijentacije koje se odnose na preferiranje vrijednosti slobodnog tržišta, poduzetničke inicijative i slobode, privatnog ili državnog vlasništva, ekonomske jednakosti ili egalitarizma, vrijednosti socijalne države i društvenog ustrojstva privrednog i gospodarskog života, svakako spadaju u prostor onih vrijednosti koje mogu ukazivati na postojanje i strukturu određene ideologije ili pak ideologijskih obrazaca (Jost i sur., 2003.a; Midgley i Tang, 2001.). Upravo u kontekstu strukturiranosti dimenzija ovih vrijednosnih orijentacija i njihovih međuodnosa, govori se na primjer o liberalizmu socijalne države koji podrazumijeva postojanje aktivne državne intervencije u ekonomskom i društvenom životu čija je svrha ekonomski rast, dobrobit svih članova zajednice i socijalna pravda (Feldman i Zaller, 1992.; Hartz, 1955.). Ovaj obrazac socijalno-ekonomskih orijentacija podupire privatno vlasništvo kao osnovu nacionalne ekonomije, ali isto tako prihvaća intervenciju države u sferi privatne ekonomije kako bi se postigli različiti socijalni ciljevi. U klasičnoj liberalnoj tradiciji podrazumijeva se minimalno uplitanje države u ekonomiju, znatno manju javnu potrošnju i veću slobodu za privatni sektor. Često se ova komponenta klasične liberalne tradicije u bivšim socijalističkim zemljama shvaća u svojem fundamentalističkom značenju kao suprotnost socijalističkoj ideologiji (Wegener, 2000.). Međutim, ovaj »fundamentalizam« nije prisutan samo u bivšim socijalističkim zemljama, nego on dolazi upravo iz zapadnog svijeta pod okriljem tzv. globalizacije gdje javni sektor stagnira i gdje je sve manji dio društvenih ukupnih ekonomskih resursa alociran u sheme društvenog blagostanja kao što su zdravstvo, socijalna zaštita, obrazovanje i zaštita okoliša, stvarajući na ovaj način ideologiju tržišta ili tržišnu ideologiju (Giddens, 1991.; Myers, 2004.; Thurow, 1996.). Riječ

je o ideologiji neoliberalizma koja uzima za gotovo da je maksimalni ekonomski rast, produktivnost i kompetitivnost najviši i jedini cilj ljudskog djelovanja i da se čovjek ne može oduprijeti ovim ekonomskim silama (Bourdieu, 1998.). Ovo ideologijsko stajalište doprinosi sve više jačanju ideje da je ljudska vrsta bazično egoistički individualitet koji teži isključivo svojim vlastitim interesima i zbog toga postoji malo interesa za vrijednosti općeg dobra i solidarnosti, odnosno komunitarnih vrijednosti (Fiske, 1992.; Nafstad i sur., 2007.).

Ideologija tržišta i ideologija (neo)liberalizma u određenoj mjeri korespondiraju s Wilsonovim (1997.) konceptom individualizma, a ideologija liberalizma socijalne države, ali isto tako i određene komponente socijalističke ideologije, korespondiraju s Wilsonovim konceptom egalitarizma. Riječ je o tome da suprotnost individualizam – egalitarizam pruža »dijalektičnu kvalitetu koja stimulira kontroverzu o prikladnim moralnim osnovama društva« (Wilson, 1997.:496). Naime, pojedinci koji su skloni individualizmu, odnosno egalitarizmu međusobno se razlikuju s obzirom na važnost koju pridaju socijalnoj skrbi i autonomiji. U tom smislu možemo razumjeti Elazarov koncept »individualističkog tipa političke kulture« i koncept »moralističkog tipa političke kulture« čiji je politički stil egalitaran, a politika je instrument za socijalno dobro, usmjerena na postizanje onih ciljeva koji su korisni cijeloj zajednici i koja je u funkciji javnog interesa (Elazar, 1984.).

»Individualisti« se protive ograničavanju slobodnog izbora, povećanju poreza u svrhu jačanja državnih službi i većoj ulozi države koju ona ima u sferi socijalnog života građana. U individualističkoj filozofiji duboko je ukorijenjeno vjerovanje u moralni primat autonomije, a prisutno je i snažno protivljenje uplitanju države u sferu socijalnog života, u kojem postoji percepcija

državne intervencije kao ograničavanja slobode. Drugim riječima, individualizam nastoji što je moguće više ograničiti djelovanje države i povećati individualnu inicijativu u ekonomskoj sferi i općenito u društvenom životu. S druge pak strane, »egalitaristi« pridaju veću važnost etici socijalne skrbi. Za njih država ima pozitivnu ulogu u ekonomskim odnosima, smatrajući da se ekonomski i društveni život ne može dobro razvijati bez državnog uplitanja, odnosno intervencije. Egalitaristi osuđuju ekonomsku nejednakost, iskazuju snažan osjećaj za socijalnu pravdu podržavajući različite socijalno-zaštitne mjere prema onima koji imaju manje šanse za preživljavanje i koji su deprivirani u različitim sferama društvenog života. Drugim riječima, egalitarizmu skloni pojedinci stavljaju naglasak na »transcendiranje« sebičnih interesa u prilog dobrovoljne obveze promicanja dobrobiti drugih (Schwartz i Bardi, 1997.), odnosno snažno podržavaju funkciju socijalne države (Örkény i Székelyi, 2000.).

I jedna od Inglehartovih standardnih vrijednosnih orijentacija »lijevi-desni materijalizam« korespondira s određenim ideološkim obrascima (Inglehart, 1977.). Naime, »lijevi-desni materijalizam« kao ekonomska orijentacija, dijeli građane na one koji smatraju da su socijalna i ekonomska jednakost važnije od tržišne utakmice i razlika u društvu, koji stavljaju naglasak na socijalnu državu i kontrolu vlasništva, proizvodnje i distribucije, i na one građane koji više cijene privatno vlasništvo i individualnu odgovornost za osobni život. U tom je kontekstu »desni materijalizam« više tržišno-poduzetnički, a »lijevi materijalizam« je više socijalno-egalitaran. Ove orijentacije u socijalno-ekonomskom značenju korespondiraju s vrijednosnim orijentacijama individualizma s jedne i kolektivismom s druge strane (Hofstede, 2001.; Oyserman, Coon i Kemmelmeir, 2002.; Triandis, 1995.). Ovdje valja imati na umu činjenicu da postoji snažna pove-

zanost između egalitarizma i kolektivismom (Sodaro, 2001.; Šram, 2000., 2001.).

Wilsonova (1997.) opozicija »individualizam – egalitarizam«, Inglehartova (1977.) opozicija »lijevi-desni materijalizam« te različiti koncepti opozicija »individualizam-kolektivismom« (Freeman i Bordia, 2001.; Gelfand, Triandis i Chan, 1996.; Sidanius i sur., 2000.), omogućuju nam konstrukciju dvije idealno-tipske ideologijske komponente. Prva se odnosi na vrijednosti liberalne demokracije ili kapitalističkog sustava koji promovira individualne slobode, privatno vlasništvo, poduzetništvo i tržišnu ekonomiju, a druga se ideologijska komponenta odnosi na vrijednosti bivšeg socijalističkog sustava koji je jamčio socijalnu sigurnost, različita socijalna prava, solidarnost, promovirao državno (društveno) vlasništvo i egalitarne vrijednosti te putem različitih etatističkih mjera omogućio državi da osigura »patronsku sigurnost« (Puljiz, 2001.a, 2001.b). Ove se ideologijske komponente mogu poimati kao kognitivne reprezentacije koje postoje u svijesti pojedinca ili pak kao društveno konstruirane reprezentacije budući da se njihov izvor nalazi u kulturi određenog društva. Naime, međustavovska struktura, odnosno kompleksna mreža odnosa među stavovima, vjerovanjima i vrijednostima ukazuje na određenu komponentu ideologije ili na ideologijski sustav (Eysenck, 1954.). Radi se dakle o klasterima stavova i vjerovanja koja su međusobno ovisna u smislu da su organizirani oko određene socijetalne teme. Rokeach (1972.) također navodi da su stavovi dio veće psihološke strukture i da su na taj način povezani s drugim stavovima i vrijednostima koji ukazuju na određeni ideologijski obrazac.

Upravo iz ovakvog poimanja ideologije kao »organizacije vjerovanja i stavova« (Rokeach, 1972.:211), definirali smo dvije idealno-tipske ideologijske komponente za koje smo pretpostavljali da se međusobno u značajnoj mjeri isključuju, odnosno da

ukazuju na postojanje unutarnje koherentnog modela neoliberalne ideologije. Pretpostavili smo, naime, da specifične socijalno-ekonomske vrijednosti, verbalizirane u obliku stavova, formiraju bipolarni ideologijski konstrukt čije se komponente sastoje od liberalno-individualističke orijentacije (Condor i Gibson, 2007.; Mehrabian, 1996.) i egalitarno-etatiističke orijentacije (McFarland, Ageyev i Djintchaeadze, 1996.; Šram, 2001.). Postavili smo i jednu alternativnu hipotezu. Budući da je u tranzicijskim zemljama u značajnoj mjeri prisutno nasljeđe komunističkog društva i snažan utjecaj liberalnih vrijednosti (Zrinščak, 2003.), pretpostavili smo mogućnost da u društvenoj svijesti naših ispitanika postoji segmentacija socijalno-ekonomskih orijentacija u obliku relativno nezavisnih ideologijskih dimenzija koje bi eventualno na višoj razini stavovsko-vrijednosnih struktura mogle ukazivati na određenu vrstu miješanog ideologijskog obrasca. Polazeći od pretpostavke da određena ideologija kao stavovsko-vrijednosni obrazac predstavlja slučaj motivirane socijalne kognicije koji upućuje na odnos između ljudskih vjerovanja i njihove motivacijske pozadine (Jost i sur., 2003.a), od-

nosno da prihvaćanje određene ideologije podrazumijeva zadovoljavanje egzistencijalnih potreba određenih socijalnih skupina (Jost i sur., 2003.b; Lipset, 1981.; Šram, 2007.; Topalova, 1997.), pretpostavili smo da će se ispitanici različitog pasivnog socio-ekonomskog statusa¹ međusobno razlikovati u pogledu iskazivanja ideologijskih obrazaca u prostoru socijalno-ekonomskih orijentacija.

Ovim smo istraživanjem, dakle, nastojali odgovoriti na sljedeća pitanja: (1) Postoji li unutar prostora socijalno-ekonomskih orijentacija jedan unutarnje koherentan stavovsko-vrijednosni model koji bi bio prepoznat kao jednodimenzionalni konstrukt neoliberalne ideologije? (2) Nalaze li se vrijednosti liberalno-individualističke i egalitarno-etatiističke orijentacije u međusobno takvim odnosima da na latentnoj razini formiraju relativno nezavisne ideologijske dimenzije? (3) Postoje li u društvenoj svijesti ispitanika eventualno miješani ideologijski obrasci? (4) Razlikuju li se ispitanici različitog pasivnog socio-ekonomskog statusa, mjenim indikatorom školske naobrazbe oca, u pogledu stupnja internalizacije pojedinih latentnih ideologijskih obrazaca?

¹ Socioekonomski status (SES) ili socioekonomski položaj (*socioeconomic position*) (SEP) najčešće se mjeri indikatorima kao što su obrazovanje, zanimanje i različite mjere novčanih prihoda (Galobardes i sur., 2006.). Svaki od ovih indikatora mjeri različite, premda često međusobno povezane aspekte socioekonomske stratifikacije. Koji će od ovih indikatora biti korišten u istraživanju, ovisi o ciljevima istraživanja, ali isto tako i o karakteristikama uzorka. Studenti prve godine mogli su lako i pouzdano pružiti informaciju o školskoj naobrazbi i zanimanju roditelja, ali je teško bilo za očekivati da će, primjerice, dati pouzdanu informaciju o visini mjesečnih novčanih primanja po članu domaćinstva. Iz ovog razloga nismo koristili mjeru novčanih prihoda kao indikator socioekonomskog statusa. Obrazovanje i zanimanje odraslih ispitanika često se nalaze u visokoj korelaciji. U jednom istraživanju mjera povezanosti između stupnja školske naobrazbe i zanimanja, izražena koeficijentom kontingencije, iznosila je $C=0,76$ (Mihailović i Šram, članak predan za objavljivanje). Smatrali smo da školska naobrazba i zanimanje roditelja imaju sličnu težinu indikatora pasivnog socioekonomskog statusa ispitanika te stoga nismo tražili informaciju o zanimanju roditelja. Treba međutim s određenom rezervom obrazovanje roditelja prihvatiti kao indikator SES-a ili SEP-a. U spomenutom istraživanju koje je provedeno na uzorku opće punoljetne populacije, utvrdili smo relativno nisku povezanost između obrazovanja i novčanih primanja po članu domaćinstva ($C=0,37$) s jedne i zanimanja i novčanih primanja po članu domaćinstva s druge strane ($C=0,30$). Upravo bi se iz ovog razloga obrazovanje roditelja moglo više tretirati kao mjera pasivnog »socio-kulturnog« statusa nego li kao mjera »socio-ekonomskog« statusa (premda je i to).

METODA

Ispitanici

Istraživanje je provedeno na uzorku od 223 studenta prve godine Sveučilišta u Zagrebu u svibnju 2004. godine u sklopu šireg istraživačkog projekta pod radnim nazivom »Društveni stavovi, vrijednosne orijentacije i struktura ličnosti«. Ispitanici su bili ujednačeni prema dobi, balansirani po spolu (114 muških) i s obzirom na to studiraju li na fakultetima društvenih znanosti (118 ispitanika) ili tehničkih znanosti (105 ispitanika). Pasivni socioekonomski status ispitanika je mjereno indikatorom školske naobrazbe roditelja. Škola oca: trogodišnja srednja škola = 22,6%; četverogodišnja srednja škola = 28,1%; viša škola = 16,6%; fakultet = 32,7%. Škola majke: trogodišnja srednja škola = 12,9%; četverogodišnja srednja škola = 37,8%; viša

škola = 18,0%; fakultet = 31,3%.² Utvrdili smo postojanje supstancijalne povezanosti između školske naobrazbe oca i majke koja izražena koeficijentom kontingencije iznosi $C=0,57$ (U tablici 1. su prikazane apsolutne frekvencije i postoci totala).³ Upitnik za mjerenje društvenih stavova bio je grupno primijenjen na Fakultetu političkih znanosti, Filozofskom fakultetu, Fakultetu elektrotehnike i računarstva te na Fakultetu strojarstva i brodogradnje.⁴

Mjerni instrument

Za potrebe ovog istraživanja konstruirali smo bipolarnu skalu socijalno-ekonomskih orijentacija od 21 čestice kojom smo mjerili vrijednosti liberalno-individualističke i egalitarno-etatiističke orijentacije. **Liberalno-individualistički** pol skale sadrži tvrdnje ili stavove koji preferiraju vrijednosti

Tablica 1
Povezanost školske naobrazbe oca i majke (N=217)

Školska sprema oca	Školska sprema majke			
	Trogodišnja srednja	Četverogodišnja srednja	Viša škola	Fakultet
Trogodišnja srednja	22 10,1	19 8,8	8 3,7	0 0,0
Četverogodišnja srednja	2 0,9	36 16,6	11 5,1	12 5,5
Viša škola	4 1,8	8 3,7	11 5,1	13 6,0
Fakultet	0 0,0	19 8,8	9 4,1	43 19,8

$Hi\text{-}kvadrat=106,45$, $df=9$, $C=0,57$, $p<0,01$

² U našem uzorku ispitanika nismo našli niti jednoga čiji bi roditelji imali nivo školske naobrazbe manji od srednje trogodišnje (zanatske) škole. Ovo samo ukazuje na to da je uzorak na kojem je izvršeno istraživanje bio selekcioniran u toj mjeri da jedan značajan dio sub-populacije ostaje »nevidljivim«. Jedan od mogućih razloga zašto su u uzorku izostali roditelji koji imaju nezavršenu ili završenu osnovnu školu može ležati u činjenici da njihova djeca mahom ne studiraju, dok se drugi razlog može tražiti u relativno malom uzorku ispitanika koji su bili obuhvaćeni ovim istraživanjem.

³ U formiranoj kontingencijskoj tablici iz obrade je izostavljeno 14 ispitanika koji nisu odgovorili na pitanja o obrazovanju roditelja.

⁴ Organizaciju istraživanja i primjenu upitnika proveo je mr. sc. Nebojša Blanuša, asistent na predmetu Socijalna i politička psihologija na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, a na čemu mu ovom prilikom najsrdačnije zahvaljujem.

slobodnog tržišta, poduzetničke inicijative i slobode te vrijednosti privatnog vlasništva (12 čestica). **Egalitarističko-etatistički** pol skale sadrži stavove koji ukazuju na socijalno-zaštitnu ulogu države, preferiranje egalitarne (pre)raspodjele dobara i društvenog bogatstva te prihvatanje vrijednosti državnog intervencionizma, protekcionizma i centralizma u gospodarskom životu (9 čestica). Od ispitanika je traženo da iskažu stupanj slaganja s određenom tvrdnjom na petostupanjskoj skali **Likertovog** formata u rasponu od potpunog neslaganja (1 = uopće se ne slažem) do potpunog slaganja (5 = u potpunosti se slažem). Veličina koeficijenta unutarnje konzistencije skale ukazuje na njenu slabu pouzdanost (*Cronbachov alfa* = 0,66). Očito je da skala ne mjeri isti fenomen, odnosno da liberalno-individualistička i egalitarno-etatistička orijentacija nisu u onoj mjeri ideologijski suprotstavljeni kako bi se to moglo pretpostavljati. S druge pak strane veličina koeficijenta unutarnje konzistencije ukazuje da ova dva ideologijska obrasca dijele jedan dio zajedničke varijance, odnosno da se nalaze u određenoj negativnoj korelaciji. Ovo smo i potvrdili koristeći dvofaktorsku soluciju u provjeri realne egzistencije ova dva ideologijska obrasca u realnom stavovsko-vrijednosnom prostoru. Na samoj granici statističke značajnosti postoji negativna korelacija između liberalno-individualističke i egalitarno-etatističke orijentacije ($r = -1,13$, $p < 0,05$).

REZULTATI

Kako bismo odgovorili na pitanje nalaze li se pojedine socijalno-ekonomske orijentacije u međusobno takvim korelacijama

da na latentnoj razini formiraju relativno nezavisne ideologijske dimenzije, izvršili smo faktorsku analizu pod komponentnim modelom uz **varimax** rotaciju. Sukladno **Kaiser-Guttmanovu** kriteriju ekstrahirana su četiri faktora kojima je objašnjeno 56,82% varijance.⁵ Rezultati faktorske analize su prikazani u **tablici 2**.⁶ Prvi faktor koji definiraju vrijednosti slobodnog tržišta, odnosno odbacivanje državnog uplitanja i regulacije u sferi privrednog i gospodarskog života nazvali smo **Tržišna orijentacija**. Drugi faktor smo nazvali **Egalitarizam**, a definiraju ga vrijednosti socijalne države u smislu nužnosti postojanja njezine socijalno-zaštitne uloge i preferiranje egalitarne (pre)raspodjele dobara i bogatstva. Treći faktor, koji smo nazvali **Poduzetnička orijentacija**, ukazuje na značaj poduzetničke inicijative i slobode koje imaju u gospodarskom razvitku društva i na preferiranje privatnog vlasništva. Četvrti faktor definiraju vrijednosti državnog intervencionizma, protekcionizma i centralizma; ukratko smo ga nazvali **Državni intervencionizam**.

Pretpostavljajući postojanje određene povezanosti između latentnih dimenzija socijalno-ekonomskih orijentacija, izvršili smo faktorsku analizu uz **oblimin** rotaciju, a koja je izlučila faktore istog sadržaja i redoslijeda. Utvrdili smo da postoji pozitivna korelacija između **Tržišne orijentacije** i **Poduzetničke orijentacije** ($r = 0,29$), i negativna korelacija između **Tržišne orijentacije** i **Državnog intervencionizma** ($r = -0,28$). Ostale interfaktorske korelacije su ili veoma niske ($-0,14$, $-0,15$) ili pak praktično ne postoje ($0,08$, $-0,02$).

⁵ U identifikaciji faktora uzete su u obzir one manifestne varijable čija su faktorska zasićenja 0,30 i više.

⁶ U tablici 2. su također za svaku manifestnu varijablu prikazani sumarni postoci odgovora »uglavnom se slažem« i »u potpunosti se slažem«.

Tablica 2.

Faktorska analiza socijalno-ekonomskih političkih orijentacija uz varimax rotaciju

F1: Tržišna orijentacija

Varijabla	Zasićenje	Slaže se (%)
4. Što manje državne regulacije, to je zdravija privreda.	0,79	25,6
1. Utjecaj države na gospodarstvo treba svesti na najmanju moguću mjeru.	0,69	23,7
3. Samo proizvodnja i tržište trebaju utjecati na odluke poslodavaca o visini plaća i o otpuštanju radnika.	0,69	33,7
9. Tržište bez utjecaja države je puno fleksibilnije i uspješnije u ostvarivanju blagostanja.	0,64	31,2
17. Formiranje cijena treba prepustiti isključivo tržištu.	0,64	52,5
5. Gospodarstvo se može razvijati i napredovati samo ako je vođeno čvrstom rukom državne politike.	-0,41	16,2
7. Država se ne bi trebala miješati u ekonomske procese; samo poduzetnik treba odlučivati kako i što proizvoditi.	0,40	41,6
18. Samo poduzetnička sloboda može omogućiti napredak gospodarstva i povećanje konkurentnosti domaćih tvrtki.	0,36	46,0
20. Poslodavac treba zapošljavati i otpuštati radnike ovisno o potrebama proizvodnje.	0,35	35,0
12. Poduzetnici su nositelji svake privrede; ako je njima dobro, svima je dobro.	0,32	17,5
13. Blagostanje i gospodarski rast moguće je ostvariti jedino državnim interveniranjem u privredu.	0,32	18,1

% varijance: 16,31

F2: Egalitarizam

Varijabla	Zasićenje	Slaže se (%)
21. Država treba brinuti za siromašnije članove društva kako bi svi imali dostojanstven život.	0,79	66,2
15. Država bi trebala konstantno povećavati proračunska sredstva za socijalno ugrožene skupine ljudi.	0,76	47,4
19. Svako bi društvo trebalo težiti što manjim razlikama među ljudima.	0,75	70,6
16. Preduvjet slobode i jednakosti je ukidanje velikih materijalnih razlika u društvu.	0,68	41,5
8. Država treba više oporezivati bogatije i davati siromašnjima kako bi se stvorila socijalna ravnoteža.	0,65	48,6
2. Država treba utjecati na visinu plaća tako da i najsiromašniji mogu živjeti od svoga rada.	0,63	73,8
3. Samo proizvodnja i tržište trebaju utjecati na odluke poslodavaca o visini plaća i o otpuštanju radnika.	-0,36	33,7

% varijance: 16,24

(nastavak tablice 2.)

F3: Poduzetnička orijentacija

Varijabla	Zasićenje	Slaže se (%)
14. Javnu potrošnju treba sve više smanjivati kako bi više novca ostalo za privredna ulaganja.	0,74	25,6
20. Poslodavac treba zapošljavati i otpuštati radnike ovisno o potrebama proizvodnje.	0,67	35,0
18. Samo poduzetnička sloboda može omogućiti napredak gospodarstva i povećanje konkurentnosti domaćih tvrtki.	0,62	46,0
12. Poduzetnici su glavni nositelji svake privrede; ako je njima dobro, svima je dobro.	0,54	17,5
6. Mali i srednji poduzetnici moraju biti nositelji gospodarskog razvitka.	0,52	57,2
7. Država se ne bi trebala miješati u ekonomske procese; samo poduzetnik treba odlučivati kako i što proizvoditi.	0,52	41,6
17. Formiranje cijena treba prepustiti isključivo tržištu.	0,43	52,5
10. Dobro je da je najveći dio privrede u privatnim rukama, država ne bi trebala biti vlasnik poduzeća	0,35	43,2

% varijance: 13,55

F4: Državni intervencionizam

Varijabla	Zasićenje	Slaže se (%)
13. Blagostanje i gospodarski rast moguće je ostvariti jedino državnim interveniranjem u privredu.	0,74	18,1
11. Kad su u pitanju glavne privredne grane, država ih treba zaštititi od slobodnog tržišta.	0,70	32,1
5. Gospodarstvo se može razvijati samo ako je vođeno čvrstom rukom državne politike.	0,57	16,2
6. Mali i srednji poduzetnici moraju biti nositelji gospodarskog razvitka.	-0,47	57,2
18. Samo poduzetnička sloboda može omogućiti napredak gospodarstva i povećanje konkurentnosti domaćih tvrtki.	-0,33	46,0
9. Tržište bez utjecaja države je puno fleksibilnije i uspješnije u ostvarivanju blagostanja.	-0,30	31,2
1. Utjecaj države na ekonomiju treba svesti na najmanju moguću mjeru	-0,30	23,7

% varijance: 10,71

Budući da postoji supstancijalna povezanost između školske naobrazbe oca i majke, kao mjeru pasivnog socio-ekonomskog statusa ispitanika uzeli smo samo školsku naobrazbu oca.⁷ Kako bismo utvrdili razlikuju

li se ispitanici čiji očevi imaju različite stupnjeve školske naobrazbe u pogledu internalizacije socijalno-ekonomskih orijentacija, primijenili smo kanoničku diskriminacijsku analizu.⁸ Dvije su statistički značajne

⁷ Dobili bismo, naime, gotovo identične rezultate u daljnjoj multivarijantnoj obradi podataka da smo u obzir uzeli školsku naobrazbu majke.

⁸ Koeficijenti strukture diskriminacijske funkcije ukazuju na povezanost pojedinih latentnih varijabli socijalno-ekonomskih orijentacija i diskriminacijske funkcije odnosno diskriminacijskog faktora. Kao kriterij za definiranje diskriminacijskog faktora uzete su u obzir one varijable čije su projekcije 0,30 i više.

diskriminacijske funkcije derivirane na temelju školske naobrazbe oca (tablica 3.). Kanonička korelacija prve diskriminacijske funkcije iznosi 0,34, što znači da se oko 12% ukupnog varijabiliteta skala stavova može upotrijebiti za razlikovanje obrazovnih stupnjeva. Faktorsku strukturu prve diskriminacijske funkcije definiraju **Državni intervencionizam** (0,45), **Egalitarizam** (0,42) i **Tržišna orijentacija** (0,33) u pozitivnom smjeru, a u negativnom je smjeru definira **Poduzetnička orijentacija** (-0,64). Centroidi skupina⁹ na prvoj diskriminacijskoj funkciji (tablica 4., dF1 X) pokazuju da je egalitarno-etatiistička orijentacija, koja je istodobno »obojena« vrijednostima tržišne orijentacije, u većoj mjeri prisutna kod ispitanika čiji očevi imaju završenu trogodišnju i četverogodišnju srednju školu. Drugu kanoničku korelaciju nismo uzeli u razmatranje jer se samo oko 6% varijabiliteta može pripisati skupu ispitivanih varijabi i činila nam se u nedovoljnoj mjeri interpretabilnom.

Tablica 3.
Koeficijenti strukture diskriminacijskih funkcija ekstrahiranih na temelju školske naobrazbe oca

Varijabla	Koeficijenti strukture dF1
Tržišna orijentacija	0,33
Egalitarizam	0,42
Poduzetnička orijentacija	-0,64
Državni intervencionizam	0,45
Wilksova lambda	0,81
Svojstvena vrijednost	0,13
Kanonička korelacija	0,34
p<	0,01

Tablica 4.
Centroidi skupina na diskriminacijskim funkcijama primarnih faktora

Skupina	dF1 X
Trogodišnja srednja škola	0,48
Četverogodišnja srednja škola	0,24
Viša škola	-0,40
Fakultet	-0,34

Veličine faktorskih interkorelacija i struktura diskriminacijskog faktora deriviranog na temelju školske naobrazbe oca ukazali su na postojanje ideologijskih obrazaca na latentnoj razini višeg reda. Kako bismo to provjerili primijenili smo faktorsku analizu uz **varimax** rotaciju, a na osnovu korelacijske matrice latentnih dimenzija socijalno-ekonomskih orijentacija. Ekstrahirana su dva faktora drugog reda kojima je objašnjeno 50% varijance (tablica 5.). **Varimax** rotacija nije bitnije pomakla inicijalnu poziciju osi (u transformacijskoj matrici dijagonalni elementi su vrlo bliski jedinici). Prvi faktor u pozitivnom smjeru definiraju **Tržišna orijentacija** (0,47) i **Egalitarizam** (0,45), a u negativnom ga smjeru definira **Poduzetnička orijentacija** (-0,68). Ovu mješavinu liberalnih i egalitarnih orijentacija nazvali smo »Ideologija socijalnog liberalizma«. Drugi faktor višeg reda nazvali smo »Ideologija državnog intervencionizma«, a koja se tek u manjoj mjeri nalazi u negativnoj korelaciji s vrijednostima liberalno-individualističke orijentacije.

⁹ Centroidi skupina predstavljaju skupne srednje vrijednosti na diskriminacijskoj funkciji, odnosno pokazuju kolika je međusobna udaljenost ispitanika čiji očevi imaju različite stupnjeve školske naobrazbe. Kako su vrijednosti na diskriminacijskoj funkciji iskazane u z-vrijednostima, opći prosjek svih skupina uzetih zajedno iznosi 0.

Tablica 5.

Faktorska analiza ideoloških obrazaca uz varimax rotaciju

F1: Ideologija socijalnog liberalizma	
Varijabla	Zasićenje
Poduzetnička orijentacija	-0,68
Tržišna orijentacija	0,57
Egalitarizam	0,45
% varijance: 25,0	
F2: Ideologija državnog intervencionizma	
Državni intervencionizam	0,91
Poduzetnička orijentacija	-0,32
Tržišna orijentacija	-0,23
% varijance: 25,0	

Zanimalo nas je utječe li školska naobrazba oca na latentnu konfiguraciju ideologijskih obrazaca ekstrahiranih na razini faktora višeg reda. U tu smo svrhu primijenili kanoničku diskriminacijsku analizu. Kanonička korelacija diskriminacijske funkcije iznosi 0,34, što znači da se oko 12% ukupnog varijabiliteta može pripisati skupu ispitivanih varijabli stavova (tablica 6.). Vidimo da strukturu ove diskriminacijske funkcije definiraju oba superfaktora ideologijskih obrazaca: **Ideologija socijalnog liberalizma** (0,79) i **Ideologija državnog intervencionizma** (0,53). Centroidi skupina pokazuju da je ova mješavina superfaktorskih ideologijskih obrazaca, a koju ćemo nazvati »Liberalno-etatiistička ideologija«, u većoj mjeri prisutna kod ispitanika čiji očevi imaju niže stupnjeve školske naobrazbe (tablica 7.).

Tablica 6.

Koeficijenti strukture diskriminacijske funkcije faktora drugog reda derivirane na temelju školske naobrazbe oca

Varijabla (faktori drugog reda)	Koeficijenti strukture dF1
Ideologija socijalnog liberalizma	0,79
Ideologija državnog intervencionizma	0,53
Wilksova lambda	0,87
Svojstvena vrijednost	0,13
Kanonička korelacija	0,34
p<	0,01

Tablica 7.

Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji faktora drugog reda

Skupina	dF1 X
Trogorodišnja srednja škola	0,47
Četverogodišnja srednja škola	0,24
Viša škola	-0,43
Fakultet	-0,31

RASPRAVA

Istraživanje je pokazalo da vrijednosti liberalno-individualističke i egalitarno-etatiističke orijentacije ne predstavljaju kognitivnu reprezentaciju koja bi ukazivala na postojanje unutarnje koherentnog modela neoliberalne ideologije. U realnom stavovsko-vrijednosnom prostoru ne postoji dakle bipolarni ideologijski konstrukt kao kontinuirana varijabla gdje bi se na jednom polu nalazile liberalno-individualističke, a na drugom polu egalitarno-etatiističke vrijednosti. Utvrdili smo, dakle, da se ove socijalno-ekonomske orijentacije međusobno ne isključuju, odnosno ne predstavljaju ideologijske suprotnosti, te stoga odbacujemo našu prvu hipotezu o postojanju bipolarnog ideologijskog konstrukta koji bi imao jednoznačnu strukturu neoliberalne ideologije.

Štoviše, vrijednosti liberalno-individualističke i egalitarno-kolektivističke orijentacije i same nisu homogeni stavovsko-vrijednosni konstrukti. Rezultati faktorske analize na razini primarnih faktora pokazali su da svaka od ovih dviju socijalno-ekonomskih dimenzija sadrži dvije relativno nezavisne subdimenzije. Tako se liberalno-individualistička dimenzija sastoji od međusobno slabo povezanih subdimenzija tržišne orijentacije i poduzetničke orijentacije, a egalitarno-etatiistička dimenzija od slabo povezanih subdimenzija egalitarne orijentacije i državnog intervencionizma. Ovo u dovoljnoj mjeri govori da unutar jedne vrste socijalno-političke ideologije po-

stoji segmentacija i fragmentacija političke i društvene svijesti (Rokeach, 1972.). To znači da vrijednosti tržišne orijentacije, poduzetničke orijentacije, egalitarizma i državnog intervencionizma nisu funkcionalno integrirane. Na primjer, kod pojedinaca koji iskazuju snažnu tržišnu orijentaciju ne mora nužno biti prisutna poduzetnička orijentacija. Isto tako, pojedinci koji preferiraju vrijednosti socijalne države ne moraju nužno preferirati vrijednosti etatističkog vođenja gospodarskog i privrednog života u društvu. Ovim je potvrđena naša alternativna hipoteza o postojanju relativno nezavisnih ideologijskih dimenzija u prostoru liberalno-individualističkih i egalitarno-etatističkih orijentacija. Imajući u vidu da sa stajališta ideologijske matrice tranzicijskog društva koje prelazi iz socijalizma u kapitalizam, egalitarno-etatistička orijentacija predstavlja jedan aspekt »konzervativnog« ideologijskog obrasca, naši nalazi potvrđuju ona istraživanja koja su ukazala da skale za mjerenje ideologije kao bipolarnog koncepta (npr. liberalizam-konzervativizam i individualizam-kolektivizam) nemaju čvrsto empirijsko uporište (Freeman i Bordia, 2001.; Gelfand, Triandis i Chan, 1996.; Kerlinger, 1984.). Ovo međutim ne znači da u realnom prostoru socijalno-ekonomskih orijentacija ne postoje unutarnje koherentni i prepoznatljivi politički sklopovi koji ne moraju nužno biti pozitivno ili negativno korelirani s jednim makrosocijalnim teorijskim modelom političke ideologije.

Pasivni socio-ekonomski status ispitanika, mjeren školskom naobrazbom oca,

pokazao se značajnom varijablom u pogledu internalizacije pojedinih dimenzija socijalno-ekonomskih orijentacija. Jedna mješavina egalitarnog-etatizma i liberalizma u većoj je mjeri prisutna kod nižih socijalnih slojeva. U ovom miješanom ideologijskom obrascu prihvaća se samo ona komponenta liberalno-individualističke orijentacije koja se odnosi na preferiranje vrijednosti tržišne orijentacije, dok istovremeno postoji snažno odbacivanje poduzetničke orijentacije u kreiranju gospodarskog i društvenog života.¹⁰ Percipirana i doživljena ugroženost nižih socijalnih slojeva od strane kapitalističkih poduzetnika je najvjerojatnije pridonijela tome da se odbacuju vrijednosti privatnog poduzetništva u sferi gospodarstva i života radnika. Unatoč tome niži socijalni slojevi prihvaćaju vrijednosti tržišne filozofije, ali uz istodobnu prisutnost snažne kontrole državnih mehanizama u sferi socijalne politike i ukupnog društvenog razvitka. U tom smislu naši nalazi djelomično potvrđuju nalaze onih istraživanja koja su ukazala na povezanosti između različito strukturiranih ideologijskih obrazaca i pripadnosti socijalno depriviranim društvenim skupinama koje iskazuju potrebu za oslanjanjem na tradicionalne socijetalne vrijednosti, teže za socijalnom stabilnošću i pokušavaju izbjeći određenu društvenu neizvjesnost (npr. Jost i sur., 2003.b; Lipset, 1981.; Šram, 2007.; Topalova, 1997.). Upravo je iz ovog razloga moguće pojavljivanje multipleksnog ideologijskog obrasca koji karakteriziraju kontradiktorne socijalno-ekonomske orijentacije.¹¹

¹⁰ Ne znamo međutim da li bi ispitanici koji pripadaju najnižim socijalnim slojevima na sličan način internalizirali mješavinu egalitarnog-etatizma i liberalizma budući da je u našem uzorku izostala ova sub-populacija.

¹¹ Utvrđenu povezanost između nižeg pasivnog socioekonomskog statusa ispitanika i internalizacije kontradiktornih koncepta socijalno-ekonomskih orijentacija možda je moguće jednim dijelom objasniti u terminima kognitivnih sposobnosti. Ukazali smo ranije kako obrazovanje roditelja može više indicirati pasivni »socio-kulturni« status ispitanika nego li neki čvrsti indikator »socio-ekonomskog« statusa. Drugim riječima, postoji određena vjerojatnost da ispitanici koji žive u slabije razvijenom intelektualno-kulturnom ozračju imaju slabije kognitivne sposobnosti da procesuiraju informacije koje su potrebne za uspostavljanje određenih koherentnih teorijskih koncepta. Ovo je naravno isključivo na razini hipoteze koju nismo testirali u ovom istraživanju.

Postojanje mješavine egalitarizma i liberalizma moglo se uočiti i na razini faktorske analize drugoga reda, a čime je potvrđen drugi dio naše alternativne hipoteze da relativno nezavisne dimenzije socijalno-ekonomskih orijentacija na višoj razini stavovsko-vrijednosne strukture formiraju miješani ideologijski obrazac. Istovremeno se naime prihvaćaju vrijednosti socijalne države, egalitarizma i tržišne orijentacije uz odbacivanje vrijednosti poduzetničke orijentacije u gospodarskom i društvenom životu. Ova superfaktorska dimenzija ukazuje na postojanje vrste ideologije socijalnog liberalizma ili liberalizma socijalne države koja podrazumijeva postojanje državnih aktivnosti u uspostavljanju socijalne pravde odnosno socijalne države (Feldman i Zaller, 1992.; Hartz, 1955.; Örkény i Székelyi, 2000.), odnosno ukazuje na prisutnost nasljeđa komunističkog društva i utjecaja liberalnih vrijednosti (Zrinščak, 2003.). Ako dakle i postoji komponenta tržišne ideologije u političkoj svijesti naših ispitanika, ona nema vrijednosni karakter neoliberalizma o kojem govore Bourdieu (1998.), Fiske (1992.) ili Nafstad i sur. (2007.). Latentna struktura ovog miješanog ideologijskog obrasca može biti produkt tri istodobna društvena procesa. Prvi se odnosi na političko nametanje tržišne ideologije odozgo, drugi može biti refleksija pauperizacije jednog dijela stanovništva koji generira egalitarni sindrom, a treći proces se odnosi na relaciju poslodavac – radnik, gdje se ovaj drugi osjeća ugroženim od strane prvoga. Očigledno je da se kapitalistička ideologija koju državna i politička elita nameće odozgo, realni socio-ekonomski procesi u društvu te odnosi poslodavca i radnika nalaze u takvim konfliktnim odnosima da generiraju vrstu konfliktne političke kulture u čijoj se osnovi nalazi egalitarni sindrom (McFarland, Ageyev i Djintchaeadze, 1996.; Šram, 2006.), a u čijoj se političkoj pozadini nalaze motivi izbjegavanja ili

odbacivanja prijetecih aspekata realnosti (Rokeach, 1960.). Međutim, u konfiguraciji ideologije socijalnog liberalizma ne postoji prizivanje državnog centralizma, intervencionizma i protekcionizma. Mješavina ideologije real-socijalizma i kapitalizma postoji uglavnom u političkoj svijesti nižih socijalnih slojeva. Snažna konfliktnost ideoloških obrazaca u nižim socijalnim slojevima može se jasno uočiti na temelju kanoničkog faktora čiju strukturu formiraju superfaktori kao što su »ideologija socijalnog liberalizma« i »ideologija državnog intervencionizma«. Možemo stoga zaključiti da se tek na razini faktora trećeg reda može uočiti snažan intenzitet konfliktne strukturiranosti socijalno-ekonomskih orijentacija i to nešto češće kod nižih socijalnih slojeva. Ovaj nalaz ukazuje na prisutnost one socijalne psihodinamike u ideologijskoj strukturi koja ukazuje na dvije kategorije željenih ciljeva: prva se odnosi na ciljeve kojima se želi postići napredak i rast, a druga se odnosi na ciljeve kojima se želi zadobiti sigurnost (Higgins, 2000.).

Mješavina »liberalno-etatističke«, odnosno »kapitalističko-socijalističke« ideologije može biti potencijalni generator društvenih poremećaja i konfliktata. Bez sveobuhvatne socijalne politike kako u državnom, a čini se još i više u privatnom sektoru, može rasti nostalgija za bivšim socijalističkim sustavom, a time i mogućnost pojavljivanja različitih oblika političke radikalizacije u društvu. A plodno tlo za tako nešto postoji u matrici konfliktne političke kulture ili miješane političke ideologije. Za sada postoji generalno razlikovanje ekonomskog državnog intervencionizma (diktatura) od socijalnog državnog intervencionizma (socijalna država). Ipak, s vremenom bi se ovo razlikovanje moglo uvelike smanjiti. U tom slučaju se pojavljuje slaba demarkacijska linija između socijalne skrbi države i različitih vidova »mekane« političke diktature.

LITERATURA

- Billig, M. (1996). Ideology. In: Manstead, A. S. R., Hewstone, M. (eds.), *The Blackwell encyclopedia of social psychology* (pp. 307-308). Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, P. (1998). *Acts of resistance. Against the new myths of our time*. Oxford: Blackwell.
- Condor, S., Gibson, S. (2007). »Everybody's entitled to their own opinion«: Ideological dilemmas of liberal individualism and active citizenship. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 17(2):115-140.
- Elazar, D. J. (1984). *American federalism: A view from the states*. New York: Harper & Row.
- Eysenck, H. J. (1954). *The psychology of politics*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Feldman, S., Zaller, J. (1992). The political culture of ambivalence: Ideological responses to the welfare state. *American Journal of Political Science*, 36(1):268-307.
- Fiske, A. P. (1992). The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations. *Psychological Review*, 99(4):689-723.
- Freeman, M. A., Bordia, P. (2001). Assessing alternative models of individualism and collectivism: A confirmatory factor analysis. *European Journal of Personality*, 15(2):105-121.
- Galobardes, B., Shaw, M., Lawlor, D. A., Lynch, J. W., Smith, G. D. (2006). Indicators of socioeconomic position (part 1). *Journal of Epidemiology and Community Health*, 60 (1):7-12.
- Gelfand, M. J., Triandis, H. C., Chan, D. K.-S. (1996). Individualism versus collectivism or versus authoritarianism? *European Journal of Social Psychology*, 26(3):397-410.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-Identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Hartz, L. (1955). *The liberal tradition in America*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Higgins, E.T. (2000). Social cognition: Learning about what matters in the social world. *European Journal of Social Psychology*, 30(1):3-39.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences; Comparing value, behaviors, institutions, and organisations across nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among western publics*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., Sulloway, F. J. (2003a). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3):339-375.
- Jost, J. T., Pelham, B. W., Sheldon, O., Ni Sullivan, B. (2003b). Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: Evidence of enhanced system justification among the disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*, 33(1):13-36.
- Kerlinger, F. N. (1984). *Liberalism and conservatism: The nature and structure of social attitudes*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Lipset, S. M. (1981). Working-class authoritarianism. U: Lipset, S. M. (ed.), *Political man: The social basis of politics* (str. 87-126). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- McFarland, S. G., Ageyev, V. S., Djintchaezde, N. (1996). Russian authoritarianism two years after communism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(2):210-217.
- Mehrabian, A. (1996). Relations among political attitudes, personality, and psychopathology assessed with new measures of libertarianism and conservatism. *Basic and Applied Social Psychology*, 18(4):469-491.
- Midgley, J., Tang, Kwong-leung (2001). Introduction: social policy, economic growth and developmental welfare. *International Journal of Social Welfare*, 10 (4):244-252.
- Mihailović, S., Šram, Z. (2008). Ideološko samopozicioniranje na skali levo-desno, stranačke preferencije i društveni stavovi. Rukopis predan za objavljivanje u časopisu *Sociologija*.
- Myers, D. G. (2004). Human connections and the good life: Balancing individuality and community in public policy. In: Linely, A., Joseph, S. (eds.) *Positive psychology in practice* (pp. 641-657). New York: Wiley.
- Nafstad, H. E., Blakar, R. M., Carlquist, E., Phelps, J. M., Rand-Hendriksen (2007). Ideology and power: The influence of current neo-liberalism in society. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 17(4):313-327.
- Örkény, A., Székelyi M. (2000). Views on social inequality and the role of the state: Posttransformation trends in Eastern and Central Europe. *Social Justice Research*, 13(2):199-218.
- Oyserman, D., Coon, H.M., Kimmelmeir, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128(1):3-72.

- Puljiz, V. (2001a). Hrvatska: od pasivne prema aktivnoj socijalnoj državi. *Revija za socijalnu politiku*, 8(1):1-18.
- Puljiz, V. (2001b). Reforme sustava socijalne politike. *Revija za socijalnu politiku*, 8(2):159-180.
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- Rokeach, M. (1972). The nature of attitudes. In: Cohen, J.B. (ed.), *Behavioral science of consume behavior* (pp. 205-218). New York: The Free Press.
- Sampson, E. E. (1981). Cognitive psychology as ideology. *American Psychologist* 36(7):730-743.
- Schwartz, S. H., Bardi, A. (1997). Influences of adaptation to communist rule on value priorities in Eastern Europe. *Political Psychology*, 18(2):385-410.
- Sidanius, J., Levin, S., Liu, J., Pratto, F. (2000). Social dominance orientation, anti-egalitarianism and political psychology of gender: An extension of cross-cultural replication. *European Journal of Social Psychology*, 30(1):41-67.
- Sodaro, M. J. (2001). *Comparative politics: A global introduction*. New York: McGraw Hill Companies.
- Šram, Z. (2000). *Ideologijski obrasci i osobine ličnosti*. Subotica: Hrvatski kulturni centar »Bunjevačko kolo«.
- Šram, Z. (2001). Antizapadna orijentacija kao komponenta šire ideologijske matrice: slučaj Vojvodine. *Politička misao*, 38(2):91-110.
- Šram, Z. (2006). Socijalni stavovi i osobine ličnosti kao komponente političke kulture. U: Mihailović, S. (ur.), *Pet godina tranzicije u Srbiji II* (str. 200-218). Beograd: Socijaldemokratski klub i Fondacija Friedrich Ebert.
- Šram, Z. (2007). Socijalni konzervativizam i stranačke preferencije: slučaj Srbije. *Politička misao*, 44 (4):117-132.
- Thurow, L. (1996). *The future of capitalism. How today's economic forces shape tomorrow's world*. London: Nicholas Breal Publishing.
- Topalova, V. (1997). Individualism/collectivism and social identity. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 7(1):53-64.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.
- Wegener, B. (2000). Political culture and post-communist transition – A social justice approach: Introduction. *Social Justice Research*, 13(2):75-82.
- Wilson, R. W. (1992). *Compliance ideologies*. New York: Cambridge University Press.
- Wilson, R. W. (1997). American political culture in comparative perspective. *Political Psychology*, 18(2):483-502.
- Zrinščak, S. (2003). Socijalna politika u kontekstu korijentite društvene transformacije postkomunističkih zemalja. *Revija za socijalnu politiku*, 10(2):135-159.

Summary

IDEOLOGICAL STRUCTURING OF SOCIO-ECONOMIC ORIENTATIONS

Zlatko Šram

Croatian Academic Society

Section for Sociology, Psychology and Political Sciences

Subotica, Serbia

In this research, we tried to answer the following questions: firstly, is there within the space of socio-economic orientations an internally coherent model of neoliberal ideology or possibly a mixed ideological pattern, and secondly, whether the participants of various socio-economic statuses differ among themselves with regard to the degree of internalisation of specific latent economic-social dimensions. The research was conducted on a sample of first year students at University of Zagreb (N=223). Factor analysis of economic-social orientations yielded four factors labelled Free-market orientation, Egalitarianism, Entrepreneurial orientation, and State Interventionism. Therefore, we did not determine the existence of a coherent model of neoliberalism within which the values of liberal-individualistic and egalitarian-etatistic orientations were necessary mutually excluded. The results of canonical discriminant analysis have shown that the mixture of egalitarian-etatism and one component of liberalism are more expressed by the participants of lower passive socio-economic status. Factor analysis of socio-economic latent dimensions yielded two superfactors labelled Ideology of social liberalism, and Ideology of state interventionism. The results of canonical discriminant analysis have shown that the participants of lower passive socio-economic status express a mixed ideology of social liberalism and state interventionism more. In other words, only on the third level of canonical factors is it evident that an extremely conflicting ideological pattern is present in groups of lower socio-economic status. The research implicitly indicates the possibility that without an integral state social policy, and even more in the private sphere, various forms of political radicalisation in a transitional society might emerge.

Key words: ideology, socio-economic orientations, liberalism, egalitarianism, interventionism, social welfare state, social policy.